

KS. JÓZEF KRĘTOSZ

JÓZEFIŃSKIE ZAŁOŻENIA WYCHOWANIA SEMINARYJNEGO W ZABORZE AUSTRIACKIM DO POŁOWY XIX W.*

Po rozbiorach Polski w 1772 i 1795 r. część jej ziem znalazła się w granicach monarchii habsburskiej. Wcześniej jeszcze, po podziale Śląska w 1742 r. (ostatecznie zatwierdzonym w 1763 r.) między Prusy i Austrię, przy monarchii pozostała jego część: Śląsk Cieszyński i Opawski¹. Wówczas znaczny wpływ na myślenie elit, zwłaszcza politycznych, miała ideologia oświecenia. W polityce ówczesnych państw obowiązywał rodzaj dyktatorskich rządów władców pod nazwą absolutyzmu oświeconego, nie tolerujących na swoim terytorium niezależnych od nich obcych jurysdykcji. Chodziło o papieską, biskupów i przełożonych zakonnych, zwłaszcza prowincjalnych i generalnych, mieszkających poza granicami rządzonych przez nich państw². Na tym gruncie w Austrii w II połowie XVIII w. wypracowano szczególnie rodzaj polityki kościelnej państwa zwany józefinizmem. Jego szczyt przypadał na okres rządów cesarza Józefa II (1780–1790). Na bazie jego ideologii postrzegającej w osobliwy sposób Kościół i jego rolę podjęto na terenie katolickiej monarchii habsburskiej wysiłki „reformatorskie” państwa sprowadzające się do odcięcia Kościoła lokalnego od Stolicy Apostolskiej i – w imię swoistej opiekuńczości władzy świeckiej – zbudowania totalnie podporządkowanego woli władcy tzw. Kościoła państwowego (Staatskirchentum). Wszystkie dekrety władzy świeckiej z tego okresu w sprawach Kościoła (w latach 1780–1790 było ich około 2000) motywowane były jej odpowiedzialnością w imieniu Opatrzności za Kościół, a także jego dobrem oraz misją reformowania go. W praktyce jednak sprowadzało się to do uczynienia Kościoła jedną z biurokratycznych instytucji monarchii wielonarodowościowej, totalnie ujednoliconej i rządzonej absolutnie. Jego rola sprowadzać się miała do

* Wykład wygłoszony z okazji inauguracji roku kademickiego 1997/98 dnia 1 X 1997 r. w Wyższym Śląskim Seminarium Duchownym w Katowicach.

¹ J. Krętosz, *Duchowieństwo parafialne w józefińskim systemie polityki kościelnej cesarzy austriackich (1780–1790)*, „Roczniki Teologiczne” 38/39 (1991/1992) z. 4, s. 87.

² Tamże, s. 88; tenże, *Józefiński proces budowy Kościoła państwowego na terenie monarchii habsburskiej w okresie rządów cesarza Józefa II (1780–1790)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 29 (1996) s. 44; H. Magenschab, *Joseph II Revolutionär von Gottes Gnaden*, Wien 1981, s. 210.

pełnienia w imieniu autorytetu cesarza funkcji stróża moralności publicznej³.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie polityki państwa dotyczącej seminariów duchownych, będących sercem Kościoła, i postrzeganych przez nie jako istotna instytucja kształcąca uległych wobec państwa księży – duchownych urzędników. W jego ramach omówione zostaną m.in. następujące zagadnienia: seminarium i biskup diecezjalny, profesory, ratio studiorum, obowiązujące podręczniki, wychowanie ascetyczne i stopniowe odzyskiwanie wpływów biskupa na seminaria w ramach tzw. restauracji katolickiej w I połowie XIX w.

Aby osiągnąć cel, postanowiono zorganizować system kształcenia księży podporządkowany całkowicie władzy świeckiej, odpowiadający jej zapotrzebowaniom, by „zaradzić ciemnocie kleru, wychować nowe pokolenie cnotliwych, pracowitych, oświeconych, uleczonych z niepotrzebnej mizantropii, oświeconych księży”. W 1783 r. pozamykano na terenie monarchii wszystkie seminaria diecezjalne i zakonne. W ich miejsce utworzono 12 państwowych seminariów generalnych, mieszczących się w miastach stołecznych poszczególnych landów: Wiedniu, Peszcie, Pawii, Löwen, Grazu, Innsbrucku, Freiburgu, Luxemburgu, Pradze, Bratysławie, Ołomuńcu (m.in. dla austriackiego Śląska) i we Lwowie (dla Galicji i Lodomerii). Nowe państwowe seminaria duchowne rozpoczęły swoją działalność z początkiem roku akademickiego 1783/1784⁴.

I. PROBLEM JURYSDYKCJI BISKUPA DIECEZJALNEGO

Seminarium duchowne z prawa kościelnego podlega jurysdykcji biskupa diecezjalnego, za które jest on odpowiedzialny. Już od 1780 r. rozpoczęto uzależnianie seminariów duchownych od władzy świeckiej, przy maksymalnym ograniczaniu nad nimi jurysdykcji biskupów. Dekret erygujący ów nowy typ seminariów z 30 III 1783 r. zupełnie wyłączył studentów z jurysdykcji biskupa⁵. Dopiero po ukończeniu ostatniego roku wracali pod jego opiekę i w tzw. „Priesterhausie” mogli być przez niego bezpośrednio przygotowywani do kapłaństwa. Kandydaci do święceń kapłańskich musieli być przed ich otrzymaniem przedstawieni przez bi-

³ J. Vodka, *Kirche in Österreich. Wegweiser durch ihre Geschichte*, Wien 1959, s. 295 n.; E. Winter, *Absolutismus und Aufklärung in der Donaumonarchie*, Wien 1971, s. 185 n.; tenże, *Der Josephinismus und seine Geschichte*, Brünn 1943, s. 121–123.

⁴ B. Kumor, *Ustrój Kościoła katolickiego w zaborze austriackim 1772–1815*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, Poznań 1979, s. 386; Fr. Loidl, *Geschichte des Erzbistums Wien*, Wien 1983, s. 171; P. Mitrofanov, *Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit*, Bd. 2, Leipzig 1910, s. 76; M. Rechowicz, *Z dziejów gospodarczych Galicyjskiego Seminarium Generalnego (1790–1819)*, „Roczniki Humanistyczne KUL” 4 (1953) z. 4, s. 117; E. Tomek, *Kirchengeschichte Österreichs*, Bd. 3, Wien–München 1959, s. 455.

⁵ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980, s. 387; Rechowicz, *Z dziejów gospodarczych Galicyjskiego Seminarium Generalnego...*, s. 116.

skupa lokalnej władzy świeckiej dla zatwierdzenia kandydatur. Prawo kontroli przez biskupa procesu nauczania, postrzegane jako „niepotrzebne i szkodliwe dla jego toku”, zostało w 1786 r. zawieszone. Tym samym seminaia w rzeczywistości państwowe poddano pod całkowitą zależność od Nadwornej Komisji Studiów. Ustalanie ratio studiorum i jego zmiany, obowiązujące podręczniki, nominacje profesorskie, przyjmowanie konkretnych osób do seminarium, prowadzona z biurokratyczną pedanterią kontrola ich postępów w nauce należały do władzy świeckiej⁶. Od zimowego semestru 1787/88 r. biskupi tylko w pojedynczych przypadkach za zgodą władz mogli być obecni przy egzaminie. Nowa koncepcja wychowania kleru nakazywała też odizolowanie alumnów od katedry, w której życie było domeną biskupa. Odtąd wzorem nowego duszpasterstwa miał stać się seminaryjny kościół. Klerycy tylko w nim mogli uczestniczyć w nabożeństwach, mieć praktyczne ćwiczenia z duszpasterstwa, zwłaszcza z katechizacji i kaznodziejstwa. Uczestnictwo ich w nabożeństwach w katedrze, zwłaszcza w uroczystej liturgii pod przewodnictwem arcybiskupa, było zakazane. Arcybiskup lwowski obrządku łacińskiego F. Kicki na prośby kierowane do gubernium o zgodę na udział kleryków w liturgii w katedrze otrzymywał odmowne odpowiedzi, argumentowane brakiem czasu, „który klerycy winni byli poświęcić nauce”⁷. Po śmierci twórcy józeffińskiego systemu, Józefa II, biskupi Galicji w 1790 r. w „Gravaminach” kierowanych do władz centralnych w Wiedniu zażądali zwrotu ich jurysdykcji nad seminariami. Wprawdzie w tym roku oficjalnie na terenie monarchii zezwolono na tworzenie przez nich własnych seminariów, jednak w Galicji seminarium generalne jako postjózefińskie przetrwało do 1819 r.⁸ Dopiero dekret Nadwornej Komisji Studiów z 8 II 1811 r. upoważnił biskupów do przedstawiania jej dla zatwierdzenia kandydatów na funkcje profesorskie, a także zezwolił na ich udział w egzaminach, oraz polecił troskę nad treścią nauczania w seminariach⁹. Wprawdzie po śmierci cesarza Józefa II nie wydawano dalszych reformatorskich rozporządzeń w ich sprawie, ale do 1850 r. utrzymano dotychczas obowiązujące i seminaia nadal podlegały kontroli państwa. Dopiero od 1817 r. klerycy mogli uczestniczyć w niedziele, święta oraz wolne od zajęć czwartki w odprawianych w katedrze nabożeństwach oraz asystować w uroczystych celebracjach, zwłaszcza arcybiskupa. Wszystkie sprawy seminariów były jednak nadal kontrolowane przez gubernium, dokąd kierowano wszelkie prośby, sprawozdania dotyczące nauczania, spraw materialnych. W praktyce dopiero od konkordatu zawartego w 1855 r. biskupi poszczególnych

⁶ J. Krętosz, *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w okresie józefinizmu (1772–1815)*, Katowice 1996, s. 154.

⁷ *Alter Kultus Akten*, Wien, fasc. 418, s. 444 (nlb.); Krętosz, *Archidiecezja Lwowska*, s. 147 n.; M. Rechowicz, *Wychowanie ascetyczne w Galicyjskim Seminarium Generalnym*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne KUL” 3 (1956) z. 2, s. 304–309.

⁸ Krętosz, *Archidiecezja Lwowska...*, s.155; M. Rechowicz, *Studia alumnów galicyjskich w Seminarium Generalnym*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne KUL” 2 (1955) z. 2, s. 102.

⁹ Krętosz, *Archidiecezja Lwowska...*, s. 154.

diecezji uzyskali nieskrępowane prawo ustalania przez siebie ratio studiorum oraz decydowania o doborze profesorów i obowiązujących podręczników¹⁰.

W ramach troski państwa o poziom intelektualny duchowieństwa wprowadzono wymóg ukończenia szkoły normalnej i gimnazjum. Dlatego został ograniczony dostęp do studiów teologicznych dla kandydatów pochodzących z niższych warstw społecznych i z małych miasteczek – środowisk, w których rodziła się większość powołań kapłańskich. Natomiast w środowisku wykształconych mieszczan – inteligencji, pozostających pod wpływem ideologii oświecenia, były tylko nieliczne powołania do stanu kapłańskiego¹¹. Studia kleryków seminariów generalnych miały być związane z uniwersytetem. Na terenie Galicji w tej sprawie powstała niekorzystna sytuacja. Po kasacie jezuitów w 1773 r. upadła znajdująca się we Lwowie ich uczelnia. Po usilnych staraniach abpa W. H. Sierakowskiego wznowiono w 1776 r. Studium Teologiczne. W 1784 r. erygowano józefiński niemiecki uniwersytet z 4 wydziałami, w tym m.in. teologicznym. Uniwersytet w 1805 r. przeniesiono do Krakowa, a na miejscu pozostało liceum posiadające studium teologii. Tamtejszy uniwersytet ponownie został reaktywowany w 1817 r.¹²

II. ORGANIZACJA STUDIÓW

W ramach centralistycznej kontroli uczelni przez państwo, obok dziekanów istnieli dyrektorzy wydziałów. Byli oni pośrednikami między władzą świecką i wydziałem, a dziekani podlegali ich jurysdykcji. Stąd od nich i ich służbowej postawy wobec władzy państwowej zależała większa bądź mniejsza autonomia nauczania lub wpływ na nie miejscowego biskupa. Pierwszym dyrektorem wydziału teologicznego we Lwowie był sprowadzony z Wiednia ks. Jan Finsiger, człowiek wyznający zasadę wychowania kleryków w duchu bezwzględnego posłuszeństwa wobec świeckiej władzy z pominięciem miejscowego biskupa. Z tego powodu w czasie swojego urzędowania był w stanie permanentnego konfliktu z miejscowym arcybiskupem obrządku łacińskiego. Po likwidacji seminarium generalnego, w 1794 r. zrzekł się profesury i wyjechał ze Lwowa¹³. Jednym z jego następców był arcybiskup lwowski obrządku łacińskiego Kajetan Kicki, lecz jako arcypasterz i mający jakiś wpływ na wydział jako

¹⁰ Rechowicz, *Wychowanie ascetyczne...*, s. 304 n.

¹¹ Tenże, *Wychowanie ascetyczne*, s. 311n.; tenże, *Zagadnienia powołań kapłańskich w okresie działalności pojózefińskiego Seminarium Generalnego w dawnej Galicji (1790–1819)*, „*Nasza Przyszłość*”, t. 4 (1948) s. 218 n.

¹² J. Białynia Hołodecki, *Lwów w XIX stuleciu*, Lwów 1928, s. 5; L. Finkel, S. Starczyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894, s. 55 n.; F. Jaworski, *Uniwersytet Lwowski*, Lwów 1912, s. 71; Kumor, *Ustrój Kościoła katolickiego w zaborze austriackim...*, s. 287.

¹³ Finkel, dz. cyt., s. 49 n., 78 n., 164 n.; Krętosz, *Archidiecezja lwowska...*, s. 145; Rechowicz, *Studia alumnów galicyjskich...*, s. 89 n.

jego dyrektor, poza korektą narzuconego wcześniej seminarium regulaminu, nie był w stanie spowodować istotniejszych zmian. W latach 1801–1811 dyrektorem był arcybiskup lwowski obrządku ormiańskiego Jan Jakub Szymonowicz, zarazem jedna z wybitnych postaci tzw. restauracji katolickiej początku XIX w. Dopiero on, dzięki swoistym dyplomatycznym zabiegom spowodował odejście Niemców, profesorów kontrowersyjnych w sprawach nauczania katolickiego, i obsadził katedry głównie księżmi obrządku ormiańskiego, lecz wybitnymi i prawomyślnymi katolickimi teologami. Po kasacie uniwersytetu w 1805 r. troszcząc się o poziom naukowy, przyczynił się do zachowania wykładów dla kleryków w liceum, dla którego wydziału teologicznego w 1806 r. załatwił prawo nadawania doktoratów¹⁴. W 1817 r. rektorem reaktywowanego uniwersytetu lwowskiego został arcybiskup lwowski obrządku łacińskiego A. A. Ankwicz. On, mimo nadal krępujących przepisów państwowych, jako jedna z czołowych postaci restauracji katolickiej rozpoczął na terenie archidiecezji i w seminarium w miarę możliwości odnowę życia kościelnego, zdezorganizowanego przez szczyt józefinizmu końca XVIII w., zwłaszcza lat 1780–1790¹⁵.

III. PROFESOROWIE I PODRĘCZNIKI

W okresie intensywnych reform końca XVIII w. teologii nauczały w seminarium generalnym czołowe postacie pokolenia józefinizmu: wspomniany dyrektor, zarazem profesor historii Kościoła ks. Jan Finsinger, języka hebrajskiego i Starego Testamentu ks. Innocenty Fessler ex OFM Cap. Ostatni po upomnieniu przez arcybiskupa lwowskiego, by odprawiał Mszę św., odszedł do Wrocławia, później ożenił się i przeszedł na protestantyzm. Profesorem Nowego Testamentu był ks. Józef Rotter, patrystyki ks. Rajmund Peltz i teologii moralnej ks. Józef Wimmer¹⁶. Korzystne dla nauczania katolickiego zmiany nastąpiły na początku XIX w. za sprawą wspomnianych arcybiskupów lwowskich obrządku łacińskiego, zwłaszcza ormiańskiego J. J. Szymonowicza. Dotychczasowi profesorowie zostali zamienieni przez profesorów miejscowych obrządków: łacińskiego, greckokatolickiego i ormiańskiego. Ostatniego obrządku byli 2 wybitni teologowie katolicy tego okresu, księża Deodat Maramoross i Franciszek Ksawery Zachariasiewicz, późniejszy biskup obrządku łacińskiego w Tarnowie, następnie w Przemyślu. Nominacje profesorów obrządków niełacińskich lwowskiego postjózeffińskiego seminarium generalnego związane są z permanentnym kryzysem powołań kapłańskich w obrządku łacińskim i łączącym się z nim brakiem księży w duszpaster-

¹⁴ Finkel, dz. cyt., s. 78 n., 165 n.; Rechowicz, *Studia alumnów galicyjskich...*, s. 88–90.

¹⁵ Krętosz, *Archidiecezja Lwowska...*, s. 61.

¹⁶ Finkel, dz. cyt., s. 51 n., 159; Kumor, *Ustrój i organizacja...*, s. 394–399; W. Łoziński, *Galicjana*, Lwów 1872, s. 75 n.; Rechowicz, *Studia alumnów galicyjskich...*, s. 88 n.

stwie, jako owocami narzuconego przez państwo systemu kształcenia kandydatów do kapłaństwa¹⁷.

Obowiązujące w seminariach generalnych co najmniej do początku XIX w. podręczniki odzwierciedlają oczekiwania władzy państwowej, w jakim duchu mieli być przyszli księża kształceni. Kilka z nich znalazło się w 1820 r. na kościelnym indeksie¹⁸, mianowicie podręczniki: do historii Kościoła Macieja Dannenmayera – *Institutiones Historiae Ecclesiasticae*, za którą autor otrzymał od cesarza Józefa II odznaczenie¹⁹, Marcina Jana Jahna – *Introductio in libros sacros Veteris Foederis in compendium redacta* oraz *Archeologia Biblica*²⁰, Reybergera – *Institutiones Eticae Christianae seu Theologia moralis usibus academicis accomodata*²¹. Inne podręczniki, choć nie znalazły się na indeksie, zdradzały też brak prawomysłowości, wręcz wrogość wobec Kościoła, zwłaszcza papieża. Podręczniki do historii Kościoła, oprócz wspomnianego Macieja Dannenmayera, zwalczały prymat papieża i propagowały ustrój synodalny Kościoła²². W podobnym duchu były podręczniki do prawa Józefa Rieggera – *Institutiones Iuris Prudentiae Ecclesiasticae*²³, Józefa Eybela – *Einleitung in das katholische Kirchenrecht*²⁴. Podręczniki do teologii dogmatycznej Engelberta Kröpfela – *Institutiones Theologiae Dogmaticae*²⁵ i do teologii moralnej Wilhelma Schanza – *De theologia morali positiones*²⁶, obowiązujące w seminariach duchownych do 1848 r., eksponowały niekatolickie punkty widzenia i podważały nieomyślność papieża w sprawach wiary. W pierwszym przedstawiono kontrowersyjne ujęcie Trójcy Świętej, predestynacji oraz protestanckie pojęcie winy i grzechu. Drugi na pierwszym miejscu stawiał życie moralne kosztem modlitwy i praktyk religijnych. Podręczniki do nowej dyscypliny, jaką była teologia pastoralna, autorstwa Józefa Laubera i Andreasa Reichenbergera zredagowane w duchu jansenistycznym traktowały tę dyscyplinę jako etykę²⁷. Na pierwszym miejscu stawiano człowieka – jego kult, wykształcenie, walory moralne, a na dalszym – religijne praktyki, zwłaszcza modlitwę. Według tych podręczników w niedzielnej Mszy św. bardziej wyeksponowane miało być kazanie

¹⁷ Krętosz, *Archidiecezja lwowska...*, s. 146; Rechowicz, *Studia alumnów galicyjskich...*, s. 70.

¹⁸ E. Hosp, *Die Theologischen Lehrbücher der josephinischen Zeit in Österreich*, Wien 1976, s. 88.

¹⁹ M. Dannenmayer, *Institutiones Historiae Ecclesiasticae*, Bd. 1–2, Wien 1788.

²⁰ M. J. Jahn, *Introductio in Libros sacros Veteris Foederis in compendium redacta*, Wien 1805; tenże, *Archeologia Biblica in compendium redacta*, Wien 1805.

²¹ H. Reyberger, *Institutiones Eticae Christianae seu Theologia moralis usibus academicis accomodata*, Wien 1882.

²² Hosp, dz. cyt. s. 18–20.

²³ J. Riegger, *Institutiones Iuris Prudentiae Ecclesiasticae*, Vindobonae 1762–1772.

²⁴ J. Eybel, *Einleitung in das katholische Kirchenrecht*, Wien (lat.) 1772, (deutsch.) 1782.

²⁵ E. Kröpfel, *Institutiones Theologiae Dogmaticae*, Wien 1789.

²⁶ W. Schanza, *De theologia morali positiones*, Vindobonae 1781.

²⁷ Krętosz, *Duchowieństwo parafialne...*, s. 98 n.; J. Lauber, *Institutiones Theologiae Pastoralis*, Bd. 1–3, Wien 1781; Rechowicz, *Studia alumnów galicyjskich...*, s. 74; A. Reichenberger, *Pastoralanweisung nach den Bedürfnissen unseres Zeitalters*, Bd. 1–5, Wien 1805–1811.

kosztem liturgii. Kazanie miało mieć charakter moralizatorski oraz uczyć wiernych przydatności w życiu społecznym i bycia lojalnym obywatelem²⁸.

IV. RATIO STUDIORUM

Ratio studiorum seminariów generalnych, opracowane przez opata Stefana Rautenstraucha, od początku XIX w. było poprawiane i obowiązywało do połowy tego wieku. Po 3-letnim studium filozofii, teologiczne studia trwały najpierw 5 lat. Od 1812 r. studia trwały 3 lata z 4 rokiem praktycznym w tzw. Priesterhausie²⁹. Nowość józefinizmu: teologia praktyczna z pastoralną, moralną, katechetyką, pedagogiką i homiletyką stawiane były na pierwszym miejscu, kosztem zasadniczych dyscyplin teologicznych. Potwierdzają to dekrety cesarskie z lat 1807 i 1813, nakazujące wydalenie z seminarium i niedopuszczanie do święceń studentów legitymujących się miernymi ocenami z przedmiotów praktycznych, przy braku sankcji za takie oceny z innych przedmiotów. Podobnie warunkiem dopuszczenia do duszpasterstwa i otrzymania beneficjum była wymagana pozytywna ocena z teologii pastoralnej i praktyki katechetycznej oraz kaznodziejskiej³⁰.

Zajęcia objęte praktyką pastoralną prowadzono w seminariach zaboru austriackiego już przed rokiem 1780. Np. we lwowskich seminariach klerycy prowadzili w latach 1774–1776 ćwiczenia katechetyczne w niedziele przed i po południu, a 14 kleryków w tym okresie miało praktykę duszpasterską w terenie pod kierownictwem misjonarzy głoszących w parafiach rekolekcje. W józefińskim seminarium generalnym po 1783 r. i od 1790 r. w postjózefińskim prowadzili klerycy praktyczne ćwiczenia z katechetyki w seminaryjnej kaplicy bądź w Szkole Normalnej. Od 1818 r. na polecenie abpa A. A. Ankwicza studenci katechizowali w katedrze, a ćwiczebne kazania wygłaszali w wyznaczonych kościoła Lwowa: NMP Śnieżnej i św. Mikołaja³¹. Ciekawy szczegół można zauważyć, że w tym okresie do 1812 r. zaniedbano w seminarium nauki i praktyki śpiewu liturgicznego, pozostawiając tę sprawę indywidualnym inicjatywom kleryków. Problem ten potwierdzał swoistą niechęć do liturgii autorów państwowego wy-

²⁸ Krętosz, *Archidiecezja lwowska...*, s. 149; tenże, *Duchowieństwo parafialne...*, s. 99; H. Rieser, *Der Geist des Josephinismus und sein Fortleben*, Wien 1963, s. 66.

²⁹ Kumor, *Ustrój Kościoła w Galicji...*, s. 286; Rechowicz, *Studia alumnów galicyjskich...*, s. 68–77; E. Winter, *Der Josephinismus. Die Geschichte des Österreichisches Reformkatholizismus (1740–1848)*, Berlin 1962, s. 77 n.

³⁰ Krętosz, *Duchowieństwo parafialne...*, s. 91, 99; Rechowicz, *Studia alumnów galicyjskich...*, s. 73.

³¹ S. Pawlina., *Kształcenie katechetyczne kleru obrządku łacińskiego we Lwowie od 1701–1783 roku*, Warszawa 1977 [mps.], s. 95–104, 167 n.; M. Rechowicz, *Karność alumnów w Galicyjskim Seminarium Generalnym (1790–1819)*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne KUL” 3 (1956) s. 126 n.; tenże, *Studia alumnów galicyjskich...*, s. 80 n.; tenże, *Wychowanie ascetyczne...*, s. 313–317.

chowania seminaryjnego. Wprowadzona w 1812 r. nauka tego przedmiotu rozłożona została na 3 lata: rok pierwszy – nauka ogólnych zasad, drugi – czytanie z nut i początki śpiewu gregoriańskiego, trzeci – intonacja poszczególnych części mszy św. i brewiarza, melodie hymnów łacińskich i polskich³². Oprócz powyższych, studenci teologii zobowiązani byli przez władze świeckie do uczęszczania na zajęcia z rolnictwa, uzupełnianie specjalistycznymi wykładami z pszczelarstwa, ekonomii i medycyny³³.

V. OBOWIĄZUJĄCY SYSTEM WYCHOWANIA SEMINARYJNEGO

Projekt reformy seminariów duchownych autorstwa opata z Brzewnowa Stefana Rautenstraucha, zawarty w jego dziele *Entwurf zur Errichtung der Theologischen Schulen in den KK Erbländern*, wprowadzie uwzględnił w procesie wychowawczym seminariów reguły św. Karola Boromeusza i przepisy sulpiciańskie, lecz kładł głównie nacisk na moralność. Osobista pobożność, życie wewnętrzne, szczególnie dzieła mistyczne, postrzegane jako szkodliwe, znajdowały się na indeksie państwowym ówczesnego myślenia. „Nauczyciele i przywódcy ludu winni pozbyć się wszelkich przesądów i naleciałości średniowiecza. Żadne pseudonabożeństwa, jakieś prywatne pobożności nie będą tolerowane. Nie powinno się wprowadzać żadnych nowych nabożeństw, które wynaleziono w późniejszych stuleciach i uczyniono z nich zarobkowe rzemiosło. Słudzy religii winni być przede wszystkim wychowani na prawdziwych zasadach Sokratesa”³⁴. Ćwiczenia ascetyczne zalecone przez *Entwurf...* obowiązywały do 1790 r. W następnych latach ulegały ewolucji. Na modlitwę najpierw przewidywano 45 minut rano i 15 z krótkim rachunkiem sumienia przed udaniem się na spoczynek. Czytanie duchowne miało być tylko w niedzielę. Jego treścią była lektura Ojców Kościoła oraz pisma jansenistów Jacquesa Duguet'a i Piotra Nicole, które w 1790 r. abp Kicki wycofał. Charakterystyczny jest brak literatury ascetycznej. Spowiedź i Komunia św., zgodnie z założeniami jansenizmu, przewidziana była tylko raz w miesiącu. Na rekolekcje przeznaczono 1 dzień na początek roku akademickiego i 3 dni w wielkim poście. Abp F. Kicki, po odzyskaniu w 1790 r. częściowo wpływu na seminarium, zarządził spowiedź i Komunię św. w każdą niedzielę, wprowadził pięciodniowe rekolekcje po święcie Wniebowzięcia NMP dla wstępujących do seminarium i trzydniowe na początek roku szkolnego. Dopiero od 1817 r. seminarium duchowne in gremio brało udział w niedzielę i święta oraz czwartki we Mszy św. odprawianej w katedrze. Dzięki wpływom na dworze cesarskim ks. Jakuba Frinta, osobistego spowiednika cesarza Franciszka I, zarazem jednego z

³² Rechowicz, *Studia alumnów galicyjskich...*, s. 83–85.

³³ Tamże, s. 80 n.

³⁴ Tenże, *Wychowanie ascetyczne...*, s. 302–304.

czołowych postaci restauracji katolickiej na terenie Wiednia, oraz dzięki staraniom podobnego jemu arcybiskupa lwowskiego obrządku łacińskiego A. A. Ankwicza udało się powołać w 1817 r. funkcję ojca duchownego we lwowskim postjózefińskim seminarium duchownym³⁵.

Celem józefińskich seminariów było wykształcenie karnego i światłego – zgodnie z obowiązującym wówczas stylem – duchowieństwa. Przekładano praktykę po to, by wychować raczej dobrych „rzemieślników” duszpasterstwa, aniżeli duchownych realizujących swoje nadprzyrodzone powołanie księży. Program ten był zbieżny z przyjętymi wtedy celami szkolnictwa wyższego, w którym kładziono nacisk na kształcenie lojalnych urzędników państwowych, zamiast na działalność ściśle naukową. Wskutek drobiazgowych ingerencji państwa i podporządkowania jemu wyższych uczelni, w tym czasie nastąpiła na terenie monarchii stagnacja w dziedzinie nauki. Podręczniki nie miały charakteru odkrywczego, lecz były kompilacjami poprzednich, zredagowanymi według zapotrzebowań władzy³⁶.

VI. KRYZYS POWOŁAŃ KAPŁAŃSKICH NA PRZEŁOMIE XVIII/XIX WIEKU

Nieodłącznym problemem dotyczącym czasów józefińskich, zwłaszcza na przełomie XVIII/XIX w., był kryzys powołań kapłańskich i brak księży. W seminarium generalnym Wiednia dla trzech diecezji (Wiedeń, St. Pölten, Linz) i zakonów, do 1790 r. ukończyło studia 67 księży (rocznie 9). Tylko wiedeńska archidiecezja potrzebowała wtedy 30 nowych księży rocznie. W Seminarium Generalnym dla Galicji studia ukończyło do 1790 r. 29 księży diecezjalnych i zakonnych (ok. 4 osoby na rok), a po przesileniu józefinizmu i upadku seminarium generalnego, kończyło rocznie średnio 15 księży dla całej Galicji. W 1809 r. w 180 parafiach i 22 kapelaniach pracowało w archidiecezji lwowskiej 220 księży, w tym 67 zakonników. W 1820 r. w archidiecezji lwowskiej brakowało 70 księży. W diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w latach 1796–1805 r. zmarło 152 księży – a przyszło z seminarium 26 nowych³⁷. Zakonnicy w okresie szczytowym józefinizmu – postrzegani przez państwo jako nieużyteczni, wręcz szkodliwi dla duszpasterstwa – wskutek załamania się powołań kapłańskich byli po 1790 r. dopuszczani do kapłaństwa po zdaniu egzaminów z przedmiotów pastoralnych³⁸.

VII. JÓZEFINIZM I RESTAURACJA KATOLICKA

³⁵ Krętosz, *Duchowieństwo parafialne...*, s. 100.

³⁶ Rechowicz, *Wychowanie ascetyczne...*, s. 305–310.

³⁷ Krętosz, *Duchowieństwo parafialne...*, s. 101; Rechowicz, *Zagadnienie powołań kapłańskich...*, s. 223.

³⁸ Krętosz, *Archidiecezja lwowska...*, s. 167; tenże, *Duchowieństwo parafialne...*, s. 91.

I POŁOWY XIX WIEKU

Józefińska kościelna polityka państwa spowodowała upadek duszpasterstwa, załamanie życia zakonnego i szkolnictwa teologicznego po wprowadzeniu państwowych seminariów generalnych, gdzie opierano się na narzuconym programie nauczania, na wskazanych podręcznikach, a profesorami były osoby wręcz wrogie Kościołowi i autentycznemu życiu religijnemu. Biskupi zaś byli pozbawieni jakiegokolwiek wpływu na toczące się procesy. Oprócz tego winę za kryzys powołań kapłańskich ponosi reforma szkolnictwa na terenie monarchii habsburskiej. Wprawdzie reformatorom chodziło o poziom intelektualny kleru, ale praktycznie odcięto biedniejszym dostęp do kapłaństwa. Z powodu polityki restrykcyjnej wobec życia zakonnego, również i ta droga była dla chętnych zamknięta³⁹. Dziwnym paradoksem rządów cesarza Józefa II była realizacja planów usprawnienia duszpasterstwa przez pomnożenie liczby parafii z jednej strony (na terenie Galicji prawie w ogóle nie przeprowadzona), a z drugiej strony katastrofalny spadek liczby duchowieństwa⁴⁰. Główną tego przyczyną była kościelna polityka państwa, która po śmierci cesarza w 1790 r. poniosła klęskę. Jednak stan kryzysu – mimo zaznaczającej się systematycznej poprawy – trwał na terenie monarchii do końca funkcjonowania józefinizmu.

Na początku XIX w. na gruzach ideologii oświecenia wyrósł romantyzm, który zaowocował na terenie Austrii, w tym i na ziemiach polskich austriackiego zaboru, tzw. restauracją katolicką. Prąd ten, mimo funkcjonującego do 1850 r. systemu politycznego nadal krępującego swobodę Kościoła, skutecznie uniemożliwił dalszą dezintegrację oraz inspirował jego odradzanie się i oczyszczanie umysłów ówczesnych elit rządzących z niszczących autentyczne życie religijne prądów końca XVIII w. i skupiał ludzi wokół Chrystusa, Kościoła i papieża. Czołowymi postaciami restauracji na terenie Austrii byli: wygnany w 1804 r. z Warszawy przez polskie napoleońskie władze Księstwa Warszawskiego, św. Klemens Maria Hofbauer, konwertyta Friedrich Schlegl, spowiednik cesarza ks. Jakub Frint i w Galicji arcybiskup lwowski obrządku łacińskiego ks. A. A. Ankiewicz (1814–1833), który w 1833 r. został przeniesiony do Pragi Czeskiej, gdzie kontynuował dzieło ożywienia życia kościelnego⁴¹. W 1850 r., kiedy cesarz oficjalnie zniósł józefinizm, ostatecznie po zawarciu przez Austrię konkordatu w 1855 r., Kościół na terenie katolickiej monarchii habsburskiej, w tym w Galicji i na Śląsku Austriackim, odzyskał pełną swobodę wewnętrzną oraz kontaktów ze Stolicą Apostolską. Odtąd

³⁹ Krętosz, *Duchowieństwo parafialne...*, s. 101.

⁴⁰ Tenże, *Archidiecezja lwowska...*, s. 61; B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 7, Lublin 1991, s. 38 n; tenże, *Odrodzenie religijne w zaborze austriackim*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, Poznań 1979, s. 613.

⁴¹ Tenże, *Historia Kościoła*, t. 7, s. 37 n.

seminaria duchowne diecezjalne i zakonne mogły nieskrępowanie rozwijać się i pełnić swoje funkcje⁴².

JOSEPHINISCHE GRUNDLAGEN DER SEMINARERZIEHUNG IM VON ÖSTERREICH BESETZTEN LANDESTEIL BIS ZUR HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Nach den Teilungen Polens (1772–1795) fiel ein bedeutender Teil seines Gebiets in die Grenzen der Habsburger Monarchie als eines ihrer Länder, das Königreich Galizien und Lodomerie. In dieser Zeit war in Österreich der Gipfel der Josephinischen Kirchenpolitik des Staates. Die Herrscher, besonders Kaiser Joseph der II. (1780–1790), unternahmen Reformen die Kirche, die sich in deren Unterordnung dem Willen des Herrschers auswirkten. Im Jahre 1793 wurden unter anderem alle Diözesan- und Ordenspriesterseminare geschlossen, und an deren Stelle entstanden in den Hauptständen der einzelnen Länder der Monarchie 12 staatliche Generalseminare, unter anderem in Lemberg, der Hauptstadt des Königreichs Galizien und Lodomerie.

Das Thema des Artikels lautet: *Josephinische Grundlagen der Seminarerziehung im von Österreich besetzten Landesteil bis zur Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Dessen Ziel ist die Darstellung der wesentlichen Ziele und des ideologischen Bodens, verpflichtend für die Erziehung der zukünftigen Kader der katholischen Geistlichkeit. Die Problematik ist in 7 nachfolgenden Punkten dargestellt: Unterordnung dem Staat aller Systeme der Erziehung und Bildung, das Problem der Jurisdiktion der Bischöfe über die Seminare, Studienorganisation, der Professorenkader und Pflichtlehrbücher, die vom Staat aufgezwungene Ratio Studiorum und das Erziehungssystem. Der letzte zusammenfassende Punkt enthält Informationen über die Früchte der Übernahme vom Staat der Organisation unter anderem der Theologiestudien.

⁴² M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 3, Warszawa 1991, s. 196–198.